

Ярослав Борцик
(Київ)

ПОЛЬСЬКА ТА УКРАЇНСЬКА ВЕРСІЇ ПАЦИФІКАЦІЇ МАЛИНА 13 ЛИПНЯ 1943 РОКУ: ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АНАЛІЗ

Стаття являє собою джерелознавчий аналіз польської та української версій паціфікації села і колонії Малин Дубенського повіту. Розглядається комплекс усних та документальних джерел, використаних польськими та українськими дослідниками для реконструкції подій 13 липня 1943 р. в Малині.

Ключові слова: *паціфікація, допоміжна поліція, Малин, Волинь, історичні джерела.*

Наукові та політичні дискусії довкола польсько-українського конфлікту на Волині в 1943–1944 рр. стають справжнім викликом партнерським і добросусідським відносинам між обома країнами. Прикро спостерігати за тим, як науковці з обох сторін недобросовісно та тенденційно підходять до підрахунку кількості жертв, ретельно досліджуючи власні жертви та ігноруючи жертви іншої сторони. Особливо придатними для таких маніпуляцій є усні свідчення. Яскравим прикладом такого підходу істориків до встановлення кількості жертв конфлікту 1943–1944 рр. є село Малин (тепер Млинівського району Рівненської області).

Уперше Малин згадується в записі XV ст., однак найбільший розквіт поселення розпочинається в другій половині XIX ст., коли місцевий землевласник продав належні йому землі чеським переселенцям, які заснували окрему колонію. З тих пір поселення почали розрізняти в народі на Малин Український і Малин Чеський, хоча офіційно в Другій Речі Посполитій існували село й колонія Малин¹. Загалом, українці та чехи мирно співіснували на цій території від другої половини XIX ст. і аж до 1943 р.

13 липня 1943 р. село Малин Український і колонія Малин Чеський були спалені, загинуло 374 чехи, 132 українці та 26 поляків. Першим до проблематики паціфікації Малина звернувся чеський дослідник Францішек Пекса (чес. *Frantisek Pexa*), який ще 1944 р. видав свідчення вцілілих чеських жителів Малина й висновок комісії генерала Людвіга Свободи². З падінням комунізму в Центральній і Східній Європі Малинська трагедія привернула увагу польських та українських академічних

істориків та краєзнавців (В. і Є. Семашки, Г. Мотика, В. Косик, Г. Бухало, О. Денищук, В. Сергійчук, В. В'ятрович, І. Пущук та інші). З початку 2000-х рр. в Інтернеті з'явився великий масив популярно-меморіальних публікацій, які торкалися подій у Малині 1943 р.³ Польські та українські дослідники й публіцисти по-різному трактують події, що трапилися в селі та колонії Малин. Передусім, автор ознайомився із електронною публікацією Джареда Макбрайда⁴, що змусила ще раз ретельно перевірити відповідність використаних джерел та зроблених висновків у працях українських і польських дослідників. Звертаємо увагу, що Дж. Макбрайд був першим, хто підійшов до проблеми верифікації історіографічних напрацювань з історії Малинської трагедії. Науковець оприлюднив свої міркування на науковій конференції, присвяченій проблемам пам'яті про Другу світову війну, яка відбулася в Києві 2009 р. Однак наданий ним текст в якості тез до конференції не відповідає науковим критеріям, оскільки в ньому відсутні належним чином оформлені посилання.

Отож, зупинимось детальніше на польській та українській мікроісторії подій у Малині й особливу увагу приділимо аналізу використаних джерел.

Польська версія подій у Малині

Польська версія подій 13 липня 1943 р. у Малині найповніше представлена у праці Владислава і Єви Семашків «Геноцид поляків на Волині...»⁵. Згідно з переконаннями авторів, напруження й конфлікти між українцями, поляками та чехами розпочалися одразу з початком Другої світової війни. Уже 18 вересня 1939 р. українці захопили працівників поліцейного відділку в Чеському Малині і везли їх до Дубна, по дорозі комендант-поляк намагався втекти, через що був застрелений. Згідно із запропонованою авторами термінологією, це єдина «польська жертва» власне українських націоналістів у Малині.

Найкривавіший епізод історії Малина трапився 13 липня 1943 р. Польські дослідники пишуть, що ранком цього дня з міста Олики приїхав відділ СС (нім. *Schutzstaffel*) разом з українською поліцією. Спочатку карна експедиція оточила село (Малин Український), частина мешканців якого утекла, а згодом — колонію (Малин Чеський). Серед чехів обрали групу з 30–40 осіб, які доправляли пограбоване майно та худобу до Олики. У результаті пацифікації було вбито 374 чехи, 132 українці та 26 поляків. Ці 532 особи автори трактують як «жертв німецько-українського злочину»⁶. Окрім того, упівцями 1943 р. було вбито ще двоє чехів, а 1944 р. — ще одна чешка.

Детальну увагу слід приділити джерельній базі, яка використана польськими авторами. На перший погляд, В. і Є. Семашки використали у

своєму дослідженні широку доказову базу із 22 джерел⁷. Однак більш детальний аналіз показує, що така кількість є значно перебільшеною. До цього числа ввійшло аж 6 інтерв'ю з Романом Кухарським, проведених самими Семашками (від 24 квітня, 9 і 26 травня, 4 серпня, 24 жовтня 1995 р та від 25 квітня 1996 р.), та ще одне його свідчення із Центральної військової бібліотеки у Варшаві. Загалом подані джерела за номерами 609, 1549, 1550, 1551, 1552, 1553 та 1555 слід об'єднати в одне джерело — свідчення Романа Кухарського.

Наступне коло джерел пов'язане з дослідником історії чеської меншини на Волині Їржі Гофманом. Це два його свідчення із власного архіву Семашків (1442 і 1443) та дві книги його авторства. Слід зазначити, що у свідченні № 1442 Їржі Гофман ретранслював історію від третьої особи, яку йому розповів один чех, що пережив пацифікацію⁸. У розповіді йшлося про те, що в карній експедиції в Малині Українському був солдат у німецькій формі, який говорив польською й попередив одну польку про небезпеку того, що така сама доля чекає і Малин Чеський. Доволі показовим є те, що В. і Є. Семашки однозначно відкинули цей опосередкований натяк на участь поляків у пацифікації Малина. На думку авторів книги «Геноцид поляків на Волині...», участь польської допоміжної поліції в пацифікації Малина не є можливою, оскільки в протоколі комісії Л. Свободи немає згадок про участь поляків, а солдат, який говорив польською, міг бути німцем, який походив із теренів, заселених німцями і поляками, як от, наприклад, Сілезія. Тим не менше, подібні аргументи про відсутність згадок щодо участі українських націоналістів під час пацифікації Малина у висновку радянської комісії з розслідування злочинів німецьких загарбників і комісії Л. Свободи польськими авторами до уваги не беруться. За такою ж логікою, можна припускати, що учасники пацифікації, які розмовляли українською, могли бути поляками, які походили зі спільно заселених теренів (наприклад, Холмщина чи Підляшшя).

Цей епізод показує, що В. і Є. Семашки працювали над своєю працею в національному польському наративі. У ньому українцям відведена незavidна роль убивць, а полякам — жертв. Звідси й методологічний підхід до опрацювання джерел: будь-які опосередковані свідчення про участь української поліції є беззастережною правдою, а джерела такого самого типу про участь польської поліції відкидаються, як такі, що не є можливими.

Історіографічні напрацювання Ї. Гофмана представлені його короткою розвідкою на 32 сторінки «Чехи на Волині. Основні відомості» (2324) та книгою у співавторстві «Волинські чехи в першому і другому періоді» (2325), ознайомитися з якою не вдалося. Цікава деталь, що у своїй праці

«Чехи на Волині» Їржі Гофман не надає прямих звинувачень українців у пацифікації колонії Малин, а покладає вину за знищення на німців: *«Війська нацистської Німеччини знищили Чеський Малин з більшою брутальністю, ніж в Чехії село Лідиче. У Чеському Малині спалили та вбили 374 особи чеської національності, в тому числі 105 дітей до 14 років»*⁹. У книзі відсутня інформація про участь української допоміжної поліції в пацифікації Малина. Показово, що Ї. Гофман досить критично висловлюється про українське підпілля, пише, що УПА вбивала вцілілих євреїв і поляків заради етнічної чистоти України. Автор подає інформацію, що упівці атакували деякі чеські села в західній Волині і вбили близько 300 чехів¹⁰, але це не стосується колонії Малин.

Окрім того, назва книги у співавторстві також не містить якихось звинувачень проти українців. У той же час його свідчення з архіву Семашків мають промовисту назву «Список волинських чехів, замучених прислужниками бандерівських груп»¹¹. Ці чотири джерела також можна об'єднати як відомості від Ї. Гофмана.

В одне джерело слід об'єднати і два свідчення Ярослава Меца (1616 і 1617), який є учасником товариства чехів, переселених із Західної України. У цьому чеському свідченні містяться прямі звинувачення української допоміжної поліції в знищенні Малина: *«від початку виселення наших громадян з Волині ми контактуємо між собою і гадуємо ті важкі часи. Ніхто і ніколи не мав сумніву, що злочин той скоїли німці за участі української поліції»*¹². Вважаємо, що таке свідчення не може вважатися історичним джерелом і служити доказом, а є лише особистою думкою Я. Меца, оскільки він не є ні очевидцем, ні учасником, ні дослідником тих подій. Залучаючи чеські джерела в якості звинувачення проти української поліції, В. і Є. Семашкам належало б опитати чеських мешканців Малина, які були свідками досліджуваних подій та пережили їх. Адже існує інформація, яку, до речі, вони також подають у своїй книзі, що кільком чехам вдалося вижити під час знищення Чеського Малина. В їхньому дослідженні не вистачає спогадів уцілілих чехів. Отже, свідчення Я. Меца не можуть бути достовірним джерелом, а є лише його особистою думкою.

Стосовно праці «Хроніка Чеського Малина» 1984 р. видання, авторства Йозефа Алоїза Мартиновського та Вацлава Сірца, польські автори подали неправильну бібліографію. Книга з такою назвою справді існує, однак вона була видана 1945 р., перевидавалася, але її єдиним автором є Й. А. Мартиновські¹³. У цій праці пацифікація Малина розглянута найбільш детально. Чеський автор не висуває звинувачень щодо участі української поліції в розправах¹⁴.

У другому томі «Історії волинських чехів» Ярослава Вацуліка також розглядаються події пацифікації Малина, однак жодних згадок про участь

української чи польської допоміжної поліції в ній немає¹⁵. Я. Вацулік єдиними виконавцями цього злочину називає німців. Автор зазначає, що це відбувалося під час польсько-українського етнічного конфлікту, однак він порівнює становище українців зі становищем чехів.

Наступним блоком джерел є польські документи особового походження. Це свідчення учасників польського підпільного руху на Волині (322, 578), групове свідчення з архіву Семашків (1396) та одне свідчення з Інституту Гувера в США (504, Hoover Instytution on War, Rewolution and Peace w Stanford). Такого типу джерела можуть бути доволі тенденційними, оскільки походять від однієї зі сторін конфлікту. Однак у праці «Геноцид поляків на Волині...» ці свідчення використані для загального окреслення відносин між чехами, українцями та поляками в Малині, подій вересня 1939 р. і не слугують підтвердженням участі українців у пацифікації села й колонії Малин. Спогади поляків, мешканців колонії Малин, у дослідженні не використано.

В. і Є. Семашки у своєму дослідженні подій у селі й колонії Малин майже не використовували тогочасні архівні джерела. Єдиним використаним польським документом є 32-й номер газети «Інформаційний бюлетень Малопольщі» за серпень 1943 р. (2389). У цьому випуску польської підпільної газети розповідається, що гебітскомісар з Дубна на зібранні старост сіл оголосив, що пацифікація Малина була помилкою, а наказ про призупинення операції прийшов запізно¹⁶. Це лише підтверджує той факт, що знищення села й колонії Малин було сплановано та організовано німецькою адміністрацією, натомість про участь української допоміжної поліції, як впливає з цитати, не йдеться.

Провідний польський дослідник Волинської трагедії Гжегож Мотика лише побічно торкнувся у своїй праці «Від Волинської різанини до операції „Вісла”» подій липня 1943 р. в Малині. Слід наголосити, що професор Г. Мотика безпосередньо не досліджував пацифікацію Малина, але не оминув цієї тематики в розділі «Антинімецький виступ». Його думка стосовно подій в Малині не є такою однозначною, як у Семашків, та стосується можливої участі польської поліції: *«в пацифікації Малина, в якій загинуло понад 600 осіб, переважно чехів, польська поліція або взагалі не брала участі, або її участь була мінімальною»*¹⁷. Про можливу участь української поліції він не пише. Не можна погодитися із Дж. Макбрайдом у тому, що Г. Мотика є єдиним з-поміж обох таборів, хто визнає участь у пацифікації Малина власної етнічної групи. Представлена цитата з його найвідомішої праці вказує на те, що він скоріше уникає цієї теми. На підтвердження своєї тези Дж. Макбрайд наводить невідому статтю Мотики під назвою «Карта»¹⁸.

Отже, з 22 джерел, заявлених авторами «Геноциду поляків на Волині», лише вісім стосуються подій 13 липня 1943 р. в Малині. З них

чотири є свідченнями Р. Кухарського, два — праці Ї. Гофмана «Чехи на Волині. Основні відомості» та «Волинські чехи в першому і другому періоді», а також публікації «Хроніка Чеського Малина» авторства Й. Мартиновського та «Історія волинських чехів» Я. Вацуліка.

Свідчення Романа Кухарського не можуть бути повноцінними усними джерелами з досліджуваної мікроісторії, оскільки позначені цілою низкою серйозних вад. По-перше, Р. Кухарський, як випливає з наданих Семашками уривків, не був ні мешканцем села та колонії Малин, ні очевидцем подій 13 липня 1943 р., а лише переповідає свідчення якихось третіх осіб без імені й прізвища. По-друге, він був солдатом 27-ї Волинської дивізії Армії Крайової, яка брала участь у знищенні українського населення, належить до однієї зі сторін конфлікту, а його свідчення можуть мати суб'єктивний характер. По-третє, звинувачення на адресу української поліції містяться лише в зібраних Семашками свідченнях Р. Кухарського й відсутні в його інтерв'ю, що зберігається в Центральній військовій бібліотеці Варшави, оскільки на нього немає посилення. По-четверте, закладаються сумніви стосовно методологічних і прикладних засад проведення інтерв'ю з Р. Кухарським, адже В. і Є. Семашки аж сім разів опитували цього респондента, а оригінали записів залишаються неопублікованими та недоступними для інших дослідників.

Стосовно праць чеських авторів, то їх усіх об'єднує відсутність посторінкових посилень, де міститься інформація про участь українців у знищенні Малина. У трьох опрацьованих книгах не міститься інформації про участь української поліції в пацифікації Малина. Триває пошук над працею «Волинські чехи в першому і другому періоді» Ї. Гофмана, яку, на жаль, не вдалося опрацювати.

Автор статті не погоджується з висновками американського історика Дж. Макбрайда, який написав про працю В. і Є. Семашків наступне: *«Саме у цьому проекті ми знаходимо найбільш серйозну наукову спробу щодо Малина. Автори описують мікроісторію Малина до і під час війни, висвітлюючи всі атаки на Малин українських націоналістів, чого не було зроблено в жодній іншій роботі. Більше того, вони використовують численні інтерв'ю з жителями Волині часів війни, а також архівні та чеські джерела. Вони дійшли висновку, що німці за допомогою українських поліцаїв здійснили операцію»*¹⁹. Тобто, здійснивши аналогічну з нашою перевірку використаних Семашками джерел, Дж. Макбрайд дійшов висновку, що участь української поліції в пацифікації Малина є доведена. Американський дослідник жодним чином не зазначив, що принаймні три з чотирьох праць чеських авторів, на яких посилаються Семашки, не містять інформації про участь українців у пацифікації Малина. Дж. Макбрайд також злукавив щодо «численних інтерв'ю з

жителами Волині тих часів», бо стосовно подій 13 липня 1943 р. в Малині Семашками використано лише чотири свідчення одного Романа Кухарського, який до того ж був вояком 27-ї Волинської дивізії піхоти АК. Не відповідає дійсності у висновку Дж. Макбрайда й те, що ними використано «архівні джерела», адже Семашки залучили лише один документ (польська підпільна газета), але і в ній немає згадки про участь українців у пацифікації Малина. Слід зазначити, що Дж. Макбрайд намагається позиціонувати себе як неупередженого західного дослідника, який стоїть осторонь від польсько-українських наукових суперечок, однак він «закриває очі» на відверті факти маніпуляції і з боку В. і Є. Семашків стосовно участі української поліції в Малинській трагедії. Американський дослідник підтримує польську версію подій у Малині, його не бентежить те, що Семашки кваліфікували їх як «німецько-український злочин», а це фактично прирівнює українців до нацистів.

Опрацьовуючи праці чеських авторів, як це подають Семашки, неможливо не натрапити на свідчення чехів, які вижили під час пацифікації Малина. Про ці свідчення польські автори завбачливо «забули», а Дж. Макбрайд делікатно зазначив: *«Незважаючи на серйозність дослідження, Семашки ретельно уникали розглядати польську участь в операції, стверджуючи, що цього просто не могло бути. Семашки ґрунтовно опрацювали українське питання щодо Малина і дійшли досить інформативних висновків, але їхня неспроможність визнати доведену участь польської поліції показує їхню власну необ'єктивність, коли йдеться про оцінку Малина на етнічному рівні»*²⁰. У той же час Макбрайд не є таким поблажливим стосовно українських вчених, яких він відкрито звинувачує у фальсифікаціях та перекручуванні фактів. Такі подвійні стандарти щодо критики українських і польських учених показують певну упередженість та тенденційність американського дослідника.

Однак слід повернутися до свідчень вцілілих після пацифікації Малина чехів, з якими ознайомлені і Семашки, і Дж. Макбрайд. Вони були видані Ф. Пексою²¹ ще до закінчення Другої світової війни. Навесні 1944 р., коли Червона армія щойно увійшла до Західної України, Надзвичайна державна комісія (далі — НДК) із розслідування злочинів фашистських загарбників зібрала сім свідчень²², а саме: Яна Чінки 1891 р. н., Вацлава Кіншта 1887 р. н., Анни Поспішілової 1910 р. н., Марії Заїцової 1914 р. н., згадуваного нами Йозефа Мартиновського 1903 р. н., Антоніна Жроута 1914 р. н. і Людмили Чінкової 1927 р. н. Усі опитані респонденти були мешканцями колонії Малин чеської національності та очевидцями подій 13 липня 1943 р.

У своїх розповідях свідки торкалися проблематики етнічної приналежності виконавців та жертв пацифікації Малина. Як впливає зі

свідчень, жертвами цієї акції були чехи й українці, польські жертви не взяті до уваги. У той же час інформація про виконавців є доволі розлогою. Так Ян Чінка розповів, що серед німців були російські білогвардійці й поляки з колонії Неротівка (чес. *Nerotůvka*) та інших сіл²³. Вацлав Кіншт зазначив, що серед німців був один поляк, колишній начальник польської поліції на прізвище Пачковскі²⁴. Людмила Чінкова також зазначила, що серед нападників був один, який добре говорив чеською мовою, а деякі також російською й польською²⁵. Йозеф Мартиновскі дав найбільш розлогі свідчення. Він вказав, що між німцями були вояки, які добре говорили польською, один говорив чеською, але був у формі української поліції, деякі також говорили російською. Поляки були одягнені в цивільне, але зі зброєю в руках. Під час грабунку майна свідок впізнав наступних польських поліціантів з міста Олики: Яна Скожепу, Владислава або Антоніна Цміловського, Юзефа Сосновського. Усі вони родом з села Наратовка Острожецького району²⁶. Антонін Жроут є єдиним представленим чеським свідком, який розповів, що серед німців деякі говорили російською й польською, та додав, що серед нападників були й українці, одягнені в чорну уніформу допоміжної поліції²⁷. Логічно, що В. і Є. Семашки, через свої переконання просто не могли використати такі свідчення у своїй праці, хоча й були з ними ознайомлені. Дж. Макбрайд хоч і зазначає про ці свідчення, однак ставить під сумнів їхню репрезентативність: «*Навряд чи набір розрізнених свідчень знайшов своє місце у маленькій брошурі під назвою *Nzeapotenete Pomstime!* ?*»²⁸. Тут також не можна погодитися з американським дослідником. По-перше, це свідчення чехів — очевидців Малинської трагедії, які не є зацікавленою стороною в польсько-українському конфлікті. Логічно, що їх небагато, адже майже всі мешканці села, очевидці пацифікації, були вбиті, тому про репрезентативність вибірки говорити недоречно. По-друге, вони зібрані в квітні 1944 р., тобто одразу після знищення Малина, хоча й представниками радянської влади. По-третє, свідчення виконані досить професійно, у них присутні необхідна біографічна довідка кожного респондента і підпис, що підтверджує надану інформацію.

Українська версія подій у Малині

В українській історіографії події в селі й колонії Малин 13 липня 1943 р. представлені в публікаціях Володимира Косика, Володимира Сергійчука, Олександра Денищука, Володимира В'ятровича, Івана Пущука та інших.

Ще в 1993 р. В. Косик написав про те, що німці спалили село Малин з 850 мешканцями²⁹. Джерелом такої інформації був документ з «Літопису

УПА», до аналізу якого ми повернемося нижче. Однак дослідник не вказав жодної інформації про участь польської поліції в Малині.

Натомість В. Сергійчук у праці «Трагедія Волині» покладає провину за знищення Малина повністю на поляків. Так, 13–14 липня 1943 р. «унаслідок польських нападів знищено велику кількість мирного населення в Луцькому районі: Малин — 740 (624 чехи, 116 українців) (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 124. — Арк. 18)»³⁰. Тут ми маємо справу з маніпуляцією, адже така інформація за наведеним посиланням відсутня. Проте в зазначеній справі виконавцями пацифікації Малина названо німців³¹.

У праці О. Денищука «Боротьба УПА проти німецьких окупантів» розповідається про те, що на Малин напали німці й поляки в кількості 1500 чоловік³². На захист села виступила місцева боївка УПА, члени якої полягли в бою з нападниками. Автор подає поіменний список загиблих упівців. Джерелами для написання такої версії подій послужили матеріали з особистого архіву О. Денищука. Аналіз цих джерел є ускладненим, оскільки вони неопубліковані, як і у випадку з архівом Семашків. Серед доступних джерел автор посилається на статтю Г. Бухала «Поєдинок з фон дем Бахом»³³. У ній відсутні посилання, поляки згадуються тільки побіжно, а основними виконавцями знищення Малина названо німців; пацифікація 13 липня 1943 р. порівнюється зі знищенням села Лідице в Чехії. Також О. Денищук посилається у своїй праці на книгу Лева Шанковського «Українська повстанська армія. Україна в Другій світовій війні», яка видана на еміграції та відсутня в бібліотеках Києва. Достовірність можливих звинувачень на адресу польської поліції в цій книзі можна ставити під сумнів, оскільки Л. Шанковський був членом ОУН і є зацікавленою стороною в конфлікті на Волині.

В. В'ятрович у своїй праці «Друга польсько-українська війна» також вказує на участь поляків у пацифікації Малина, посилаючись на повідомлення рівненського єпископа Платона до митрополита Полікарпа³⁴. Така інтерпретація має право на існування, однак посилання на одне джерело, навіть архівне, потребує подальшої верифікації. Особливо це необхідно при дослідженні такої складної історії, як у випадку із селом Малин. На жаль, цього автором зроблено не було. Крім того, єпископ Платон не був ні свідком, ні очевидцем тих подій.

Польський історик, українець за походженням, М. Сивіцький спробував спростувати польську версію подій у Малині³⁵. Як аргумент, він наводить цитату із щоденника М. Федорчука, який був священиком із сусіднього з Малином села Романів. У ньому йдеться про те, що німці й поляки прибули до Малина ще з вечора 12 липня 1943 р. та залишилися там на ніч. У праці відсутнє посилання, де зберігається цей щоденник.

Однак така версія не підтверджується іншими джерелами, особливо свідченнями чеських очевидців.

І. Пушук у виданні «Волинь та Холмщина в 1943–1944 рр. Українські жертви» опублікував п'ять свідчень стосовно подій у Малині³⁶. Чотири свідчення надали українці (Іван Миколайович Вайнер, Наталія Іванівна Ващук, Антон Іванович Кальков, Ганна Федорівна Калькова (Парфенюк)), одне — чеський свідок (Йозеф Жепік).

Найбільш інформативним та розлогим є свідчення І. Вайнера, до переваг якого слід віднести те, що респондент був мешканцем села Малин і очевидцем тих подій. І. Вайнер висловлює припущення, що в акції брали участь поляки, які знали українську мову. Як аргумент він наводить наступні слова: *«Більшість наших українців, старші люди, тільки так казали: «То були поляки». А чого уміли по-українськи — то ж між українцями жили»*³⁷, розповідає, що ті, хто оточили дітей, які пасли худобу, теж були поляками. Слід зазначити, що його свідчення є суголосним зі свідченням Я. Меца. Різниця полягає в тому, що на відміну від зустрічей чеських переселенців, де йшлося про те, що в знищенні Малина брали участь українці, І. Вайнер свідчить: *«після того погрому не раз, як зберуться старші люди, а ми, підростки, там були, — міркують: „Хто спалив Малин і за що?“ Сам же пам'ятаю: як йшли ті ніби німці на Малин і нас забрали, то говорили по-українськи... Люди кажуть: „То не могли бути німці. І українці не могли своїх палити!... То поляки з Константинівки. Жили між українцями, ходили в українську школу, з українцями вчилися...»*³⁸. На користь причетності поляків до пацифікації Малина І. Вайнер зазначає, що був одним із тих, хто переганяв награбовану худобу до замку в місті Олика, де була розташована польська пляцувка (озброєний пункт).

Багато запитань виникає при аналізі коротенького свідчення Н. Ващук, яка того дня пасла корів. Вона розповідає, що люди, які оточили Малин, говорили по-польськи: *«Нас погнали до села на майдан. Туди стали збирати людей із села. Говорили з людьми по-польськи»*³⁹. Якщо з контексту ще можна припустити, що ця жінка родом з Малина, то незрозуміло, як вона зуміла врятуватися, хто безпосередньо знищував мешканців села, яка доля її родини тощо.

Свідчення А. Калькова також є доволі опосередковане, оскільки в той час він мешкав у сусідньому селі та не був безпосереднім свідком тих подій. Респондент переповідає відомості від третіх осіб стосовно пацифікації Малина: *«Були німці і були поляки. Люди, які вціліли казали: пізнали знайомих із них. Розказували: бачили серед тих, хто напав, поляків»*⁴⁰. Єдиною інформацією, хоча знову ж таки з третіх вуст, що може братися до уваги, є епізод, який пережила мати респондента: *«Мама*

осталася вдома пекти хліб. Як нападники стали бігати по хатах, вона втекла в садок, сховалася в бур'яні. Потім теж казала, бачила знайомих поляків»⁴¹. Однак це стосується не Малина, а сусіднього села Уїздці. Отже, з огляду на вищезазначені деталі, свідчення А. Калькова не може бути вірогідним усним джерелом подій 13 липня 1943 р. у Малині.

Не може вважатися доказовим свідченням про події 13 липня 1943 р. у Малині, або потребує серйозного уточнення, і свідчення Г. Калькової. Вона також розповіла, що в пацифікації Малина брали участь німці разом з поляками: «Скажу: як напали на Малин, то разом з німцями були і поляки» та «поляки, німці то робили»⁴². Невідомо, чи була вона в той час мешканкою Малина та очевидицею подій 13 липня 1943 р. З контексту видається, що Г. Калькова висловлює тільки власну думку.

У той же час, її розповідь містить історію взаємодопомоги та порятунку українців та поляків, хоча й переказану від третьої особи. Цей випадок не вписується в загальний тренд українських свідчень, в яких негативно зображують поляків і звинувачують їх у пацифікації Малина. Г. Калькова повідомила наступну інформацію: «Поляк Казьмірський був українцю Видавському друг. Тоді зайшов до Видавського, сказав: «Сиди в хаті, нікуди не виходь. Якщо вийдеш, тебе уб'ють». Написав йому писульку і сказав: «Як прийдуть до тебе і будуть говорити чи по-німецьки, чи по-польськи, ти їм її дай. Прочитають і підуть» ... І правда, прийшли вони до нього до хати, показав писульку, прочитали. В хаті всі з його сім'ї сиділи, нікуди не виходили. Їх не чіпали»⁴³. До переваг цієї історії допомоги і порятунку слід віднести те, що вона містить конкретні прізвища причетних осіб, які можливо перевірити на достовірність. Ці спогади підтверджені свідченнями Й. Мартиновського, взятими ще 1944 р. Чеський мешканець Малина розповів, що одна українська родина вціліла через те, що показала документи фольксдойчів⁴⁴. Враховуючи всі вищезазначені зауваги, свідчення Г. Калькової не можна вважати за усноісторичне джерело подій 13 липня 1943 р., за винятком історії про допомогу та порятунку.

Важливим усним джерелом, опублікованим в праці І. Пущука, є інтерв'ю з Йозефом Жепіком, чехом за національністю. Респондент народився 2 лютого 1934 р. в колонії Малин Чеський і проживав там до 13 липня 1943 р. Й. Жепік про участь поляків в пацифікації Малина розповів наступне: «Була в Малині і польська поліція, а також поляки зі зброєю з Олики, які накладали продукти на вози, везли їх до себе, до Олики»⁴⁵, хоча не можна достеменно стверджувати, що респондент особисто бачив польську поліцію. Можливо, він отримав цю інформацію з чеських архівів, з якими ознайомлений, як впливає з контексту. В інтерв'ю наявна співставна інформація зі свідченням І. Вайнера. Й. Жепік

також розповів, що мав розмову з українцем Володимиром Заїцем, малинцем, якого того дня примусили доправляти худобу до міста Олики, де польські жінки «виривали» чеських корів із їхніх рук. На думку Й. Жепіка, головною причиною участі поляків в пацифікації колонії Малин був голод серед населення бази в Олиці, тому їхньою метою було отримання продовольства. Зі спогадів не зрозуміло, як респонденту вдалося пережити пацифікацію, а також те, чи І. Пушук самостійно взяв інтерв'ю чи це передрук, адже у книзі відсутнє посилання на джерело.

Інтерв'ю з Й. Жепіком є цінним усним джерелом подій 13 липня 1943 р. в колонії Малин Чеський та має низку переваг, а саме: респондент народився і мешкав у колонії Малин Чеський; був безпосереднім свідком досліджуваних подій; не є зацікавленою стороною в трактуванні подій польсько-українського конфлікту на Волині, оскільки загальновідомо, що волинські чехи займали нейтральну позицію.

З метою верифікації усних свідчень було опрацьовано два документи з фондів державних архівів України, які стосуються досліджуваної проблематики — доповнення до звіту за липень 1943 р. з території Луцької округи УПА-Північ⁴⁶ та висновок⁴⁷ (російською мовою) НДК зі встановлення і розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників по Ровенській області. Окрім того, проаналізовано документи з другого тому старої серії Літопису УПА — вісті з округ за вересень 1943 р. та донесення «Терор окупанта й самооборонні дії населення»⁴⁸.

У доповненні до звіту з Луцької округи УПА-Північ йдеться про те, що 13–14 липня 1943 р. каральна акція німецької адміністрації охопила не лише Малин, а й інші навколишні села. Жертви німецьких акцій 13 і 14 липня в Острожецькому і Луцькому районі зафіксовано в наступних населених пунктах⁴⁹:

1) с. Малин — вбитих 624 чехів і 116 українців — разом 740 осіб, село знищене;

2) с. Яловичі — вбитих 18 осіб, знищено 77 господарств;

3) с. Ворчин — вбитих 15 осіб, знищено 53 господарства;

4) с. Мала Городниця — вбитих 6 осіб, знищено 30 господарств;

5) с. Велика Городниця — вбитих 10 осіб, знищено 50 господарств;

6) с. Ярославичі — знищено 2 господарства.

В. Сергійчук, посилаючись на цей документ, поклав відповідальність за знищення Малина на поляків. У цьому доповненні до звіту відсутні відомості про участь у цих каральних акціях польської чи української допоміжної поліції. Про таке зловживання цим документом американський дослідник Дж. Макбрайд написав: «Сергійчук використовує також «ситуативний звіт» УПА, щоб звинуватити поляків не тільки у малинській події, але також і в операціях ще проти п'яти інших сіл — йдеться

про звіт, де поляки не згадуються взагалі»⁵⁰. Повністю погоджуємося з критикою американського дослідника на адресу професора Сергійчука.

В цьому доповненні немає згадки про польські жертви пацифікації Малина, що є цілком логічним з огляду на те, що це документ українського націоналістичного підпілля. Не зрозуміло, чому відсутня згадка про участь польської поліції в знищенні Малина, адже упівські документи рясніють звинуваченнями поляків у співпраці з німцями під час каральних експедицій 1943 р. на Волині.

Відсутня згадка про участь у пацифікації Малина допоміжної поліції — української чи польської — і у висновку НДК із розслідування злочинів німецьких загарбників, де подається наступна версія подій: *«13 юля 1943 г. немцы окружили колонию и село Малино (Острожецкий р-н) ... Проверив документы, разделили всех людей по национальности: чехов отдельно, украинцев отдельно, поляков отдельно. Немцами истреблено в колонии Малино 674 чел., и в селе Малино 200 чел.»*⁵¹.

Натомість у другому томі «Літопису УПА» старої серії, виданому 1985 р. в Торонто, натрапляємо на прямі звинувачення польської допоміжної поліції. Так, у вістях з округ за вересень 1943 р. пацифікацію Малина окреслено як «звірство німецького окупанта та його прислужників ляхів»⁵². Ідентична інформація подана і в донесенні «Терор окупанта й самооборонні дії населення»: *«Польська поліція і відділи узбеків під німецькою командою загнали людей до місцевої дерев'яної церкви, до шкільного будинку та до клунь, і всіх їх живцем спалили. ... Разом згинуло тут жахливою мученицькою смертю 850 осіб, українців і чехів»*⁵³.

Укладачі другого тому «Літопису УПА» зазначають, що оригінали обох документів зберігаються у фондах Архіву Закордонного проводу Української Головної Визвольної Ради (ЗП УГВР). Однак до нас вони дійшли не як передрук першоджерела, а як копія з копії. Вісті з округ за вересень 1943 р. передруковано з «підпільної газети «Інформатор», видання УПА, друкарня «Воля народам», р. 2, ч. 13–20 (16–23), 1 лип. до 15 жовт. 1943 р.»⁵⁴. Ще довші перипетії випали на долю донесення «Терор окупанта й самооборонні дії населення»⁵⁵. Як зазначають редактори, його взято зі збірки «З хроніки подій на українських землях (рік 1943)». Укладачем цієї збірки був Володимир Макар, працівник Референтури інформації та пропаганди. Із поданої інформації стосовно створення цього збірника подій, можна зробити висновок, що праця В. Макара не є виданням оригінальних джерел. Це компіляція зі щомісячних повідомлень районних проводів ОУН, які доповнено короткими витягами зі звітів відділів УПА та з підпільної преси. Крім того, над заголовком збірки зроблена замітка: «З архівальних матеріалів. Переписано в травні 1946 р.»⁵⁶. Ознайомившись до цього з багатьма звітами і доне-

сеннями українського підпілля з фондів державних архівів України, та співставивши їх з поданими у збірнику В. Макара, можна стверджувати, що останні пройшли літературну обробку. Американський дослідник Дж. Макбрайд також поставив під сумнів надійність публікованих в «Літописі УПА» документів стосовно Малина⁵⁷.

Слід зауважити, що і документ українського підпілля, і висновок НДК не містять інформації про участь допоміжної поліції (польської чи української) в знищенні села і колонії Малин. І якщо документ УПА-Північ можна піддавати критиці як тенденційний і такий, що походить від однієї зі сторін конфлікту, який свідомо не містить згадки про участь українських поліціантів, то не зрозуміло, чому в ньому відсутнє звинувачення в сторону польської поліції. Радянські документи теж важко запідозрити у симпатії до українського чи польського націоналістичного руху. Але і у висновку не натрапляємо на інформацію про участь допоміжної поліції в пацифікації Малина. Єдиним архівним документом, в якому присутня інформація про участь польської поліції, є лист до митрополита Полікарпа, використаний В. В'ятровичем.

Виникають питання до опублікованих документів у «Літописі УПА», де містяться прямі звинувачення польської поліції в пацифікації Малина: чому автентичні документи того періоду, які зберігаються у фондах державних архівів України, не містять аналогічної інформації, в тому числі і доповнення до звіту за липень 1943 р. з Луцької округи? В ситуації, коли доповнення до звіту УПА-Північ і висновок НДК із розслідування злочинів фашистських загарбників входять в суперечність з опублікованими через десятиліття документами на еміграції та приватним повідомленням митрополиту Полікарпу, однозначну перевагу слід надавати звітним архівним документам.

Загалом із п'яти свідчень, опублікованих І. Пущуком, лише два (І. Вайнера і Й. Жепіка) можна вважати усними джерелами подій пацифікації Малина. Обидва свідчення належать мешканцям цього села і колонії, респонденти були очевидцями досліджуваних подій, надана в них інформація взаємопідтверджується. Ці спогади представляють український і чеський погляд на Малинську трагедію в національній історіографії. Три інших свідчення (Н. Ващук, А. Калькова, Г. Калькової) в такому вигляді як вони опубліковані, не можна вважати усними джерелами подій у Малині. Всі вони потребують серйозного уточнення. Ймовірно, що ці респонденти не були мешканцями і свідками подій 13 липня 1943 р., переповідають інформацію з третіх вуст або висловлюють власні думки.

Опрацьовані звітні документи українського підпілля не фіксують участі польської поліції у пацифікації Малина, як і української. Про

участь поляків в досліджуваних подіях йдеться в другому томі «Літопису УПА» старої серії 1985 р. видання, приватному повідомленні до митрополита Полікарпа, яке зберігається в ЦДАВО. Також опосередковану інформацію про це подали І. Вайнер і Й. Жепік.

Загалом автор погоджується з критикою на адресу більшості українських дослідників Малинської трагедії, про яку пише Дж. Макбрайд. Ця критика є виправданою, а українським ученим, особливо В. Сергійчуку, слід звернути на неї увагу. Дивує тільки те, що з одного боку, Макбрайд різко критикує українських істориків за недопрацювання і маніпуляції, в той же час називає польські праці з аналогічними недоліками «найбільш вдалим спробами наукового опрацювання». Окремо слід сказати про працю В. Косика, адже автор, користуючись матеріалами з «Літопису УПА», не визнав участь польської поліції в пацифікації Малина, хоча така інформація є наявною в джерелі. На велику повагу заслуговує праця І. Пущука, який провів польове дослідження серед українських свідків Малинської трагедії, в результаті чого отримано щонайменше два усних джерела з досліджуваної тематики.

* * *

Аналізуючи історіографічні напрацювання й використану в них джерельну базу стосовно подій 13 липня 1943 р. в селі і колонії Малин можна сформулювати наступні узагальнення і висновки.

По-перше, українські й польські дослідники по-різному трактують досліджувані події, перебуваючи в полоні категорій «свої» — «чужі». Головним завданням В. і Є. Семашків було доведення участі української поліції в пацифікації Малина за будь-яку ціну, в той же час українські дослідники зосередили основні зусилля на доведенні участі польської поліції. В обох версіях автори або оминають участь «своїх» в цій пацифікації (І. Пушук, О. Денищук, В. В'ятрович), або відкидають її взагалі (Є. і В. Семашки) чи вважають мінімальною (Г. Мотика). В. Сергійчук або помилився у своєму посиленні, або свідомо зманіпулював архівним документом, який зустрічається у двох справах.

По-друге, основними джерелами польської та української версій тих подій є усні свідчення. Доволі часто дослідники використовують не лише спогади учасників чи очевидців, а й людей, які мають дуже опосередковане відношення до села і колонії Малин. Такі свідчення не можуть вважатися повноцінними усними джерелами, оскільки передають інформацію від третьої особи чи плітки.

По-третє, всі використані свідчення підібрані таким чином, щоб вписувалися в контекст позитивного образу «своїх» і негативного образу «чужих». Національна приналежність позитивних і негативних постатей

визначена дослідниками наперед. «Свої» — це винятково жертви, «чужі» — вбивці й грабіжники. Особливо вражає ігнорування В. і Є. Семашками свідчень чеських очевидців, які дивом врятувалися 13 липня 1943 р. Також незрозуміло, чому Дж. Макбрайд так поблажливо поставився до таких дій досліджуваних ним науковців?

Ознайомившись з обома версіями і спогадами тих подій, у автора складається враження, що головними організаторами і виконавцями знищення Малина були або українці, або поляки. Діяльність відділу СС й німецької адміністрації у знищенні Малина не належить до кола наукових зацікавлень дослідників та займає другорядне місце у спогадах. Окрім цього, у книзі Семашків мешканці Малина, які загинули 13 липня 1943 р., подаються не як жертви пацифікації Малина, а як жертви німецько-українських злочинів. Фактично, В. і Є. Семашки поставили знак рівності між українцями і нацистами, Дж. Макбрайд їх в цьому підтримав.

Співставивши використані свідчення з архівними документами, які містять інформацію про події в Малині 13 липня 1943 р., можна констатувати, що наявна у свідченнях інформація про участь допоміжної польської поліції в пацифікації Малина не знайшла свого підтвердження. Опрацьовані документи (32-й номер підпільної польської газети «Інформаційний бюлетень Малопольщі», доповнення до звіту за липень 1943 року Луцької округи УПА-Північ, висновок НДК зі встановлення і розслідування злочинів німецьких загарбників) не містять інформації про участь допоміжної поліції. Архівні документи покладають відповідальність за організацію і проведення пацифікації Малина на німецьку адміністрацію, за винятком повідомлення, надісланого митрополиту Полікарпу. В той же час п'ять із семи чеських очевидців пацифікації Малина, які дивом пережили ті події, засвідчили, що серед нападників були або поляки, або люди, які розмовляли польською мовою. Четверо польських нападників на Малин відомі за прізвищами: колишній начальник польської поліції Пачковські, Ян Скожепа, Владислав або Антонін Цміловські та Юзеф Сосновські. Ці свідчення були надані вже 1944 р., в тому ж році вони вийшли друком. Хоча свідки були опитані радянською владою, однак суспільні стереотипи і міфи, які згодом сформувалися, не могли мати визначального впливу на них за такий короткий період. Така інформація про участь польської поліції підтверджується і зібраними І. Пущуком українськими свідченнями. Слід зазначити, що респонденти переважно вказують на те, що поляки займалися перевезенням награвованого майна і худоби, а не знищенням мирного населення. Можливо, такій поведінці сприяла нестача харчів серед польського населення, яке під загрозою зі сторони УПА втікало до міст.

Слід усвідомлювати, що каральна експедиція могла складатися з представників різних національностей — німців, українців, поляків, росі-

ян. Під час знищення Малина нагробовано велику кількість майна й худоби, яку потрібно було транспортувати до місць німецького постою. Можлива участь української поліції у пацифікації Малина потребує подальшого опрацювання, але ця версія також має своє підтвердження. Участь українських поліцаїв, як фактично і польських, не підтверджується архівними джерелами. Серед опитаних 1944 р. чехів лише один засвідчив, що українці були присутніми при пацифікації. Ще в одному свідченні натрапляємо на сюжет, коли поліцай говорив чеською, але був у формі української поліції. Висновок у праці Семашків про нібито доведену участь української поліції є маніпуляцією, адже представлені джерела не містять такої інформації. Можливо, Дж. Макбрайд надасть нові, більш переконливі докази участі української поліції.

Насамкінець, слід згадати, що навіть під час такої жахливої події, як пацифікація Малина в липні 1943 р., деякі поляки та українці допомагали один одному й рятувалися в такий спосіб від смерті. Г. Калькова розповіла, що поляк Казьмірський допоміг врятуватися цілій родині свого українського друга Видавського. Ця історія дійшла до нас від третьої особи, але її можна вважати за достовірну через те, що вона йде в розріз із стереотипним образом негативного зображення поляків у спогадах. Також цей випадок порятунку підтверджується аналогічною інформацією зі свідчення Й. Мартиновського. Саме такі люди, як поляк Казьмірський, люди шляхетних вчинків, мають увійти до міні-пантеону героїв, які поєднуюватимуть польський і український народи.

¹ Список населенных мест Волынской губернии. — Житомир, 1906. — С. 59; Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej z oznaczeniem terytorialnie im właściwych władz i urzędów. — Przemysł-Warszawa, 1931. — С. 989.

² *Pexa F.* Nezapomeneme Pomstime! / *F. Pexa.* — Moskva, 1944. — 28 s.

³ Наприклад, *Яблонський В.* Волинська трагедія 1943 року / В. Яблонський // Режим доступу: <http://www.anvsu.org.ua/index.files/Articles/Jablonskiy5.htm>; *Коровницький І.* Руйнування українських православних церков у 20-му столітті / І. Коровницький // Режим доступу: <http://archive.is/hkqha#selection-679.0-679.68>; *Fliger J.* Český Malín (1871–13.7.1943) / *J. Fliger* // Режим доступу: http://www.valka.cz/clanek_11445.html; *Hryciuk G.* Galicja Wschodnia i Wołyń w latach 1941–1944 / G. Hryciuk // Режим доступу: <http://www.mankurty.com/hryciuk/hryciuk3.html>

⁴ *Макбрайд Д.* Скрізь етнічну лінзу: різанина у Малині, липень 1943 / Д. Макбрайд // Друга світова війна та історична пам'ять в Україні: вибрана бібліографія. Упоряд.: Владислав Гриневич, Назарій Гуцул, 2009. — Режим доступу: <http://ww2-historicalmemory.org.ua/presentation.html>

⁵ *Siemaszko W., Siemaszko E.* Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia 1939–1945 / W. Siemaszko, E. Siemaszko. — Warszawa, 2000. — S. 78–79.

- ⁶ Там само. — С. 79.
- ⁷ Там само. — С. 79, 1298–1331.
- ⁸ Там само. — С. 79.
- ⁹ *Гофман І.* Чехи на Волині. Основні відомості / І. Гофман // Пер. Я. Орнста. — Прага, 1998. — С. 20.
- ¹⁰ Там само. — С. 21.
- ¹¹ *Siemaszko W., Siemaszko E.* Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia 1939–1945 / W. Siemaszko, E. Siemaszko. — С. 1316.
- ¹² Там само. — С. 79.
- ¹³ *Martinovský J.A.* Kronika Českého Malina. Reedice Původní knihy u příležitosti 70. výročí tragédie malínského / J.A. Martinovský. — Brno, 2013. — 74 s.
- ¹⁴ Там само. — С. 55–72.
- ¹⁵ *Vaculik J.* Dejiny Volyňských Čechů II. (1914–1945) / J. Vaculik. — Praha, 1998. — С. 74.
- ¹⁶ *Siemaszko W., Siemaszko E.* Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia 1939–1945 / W. Siemaszko, E. Siemaszko. — С. 79.
- ¹⁷ *Motyka G.* Od Rzezi wołyńskiej do akcji «Wisła» / G. Motyka. — Kraków, 2011. — С. 106–107.
- ¹⁸ *Макбрайд Д.* Скрізь етнічну лінзу: різанина у Малині, липень 1943 / Д. Макбрайд. — Режим доступу: <http://ww2-historicalmemory.org.ua/presentation.html>
- ¹⁹ Там само.
- ²⁰ Там само.
- ²¹ *Реха F.* Nezapomeneme Pomstime! / F. Rеха. — Moskva, 1944. — 28 s.
- ²² Там само.
- ²³ Там само. — С. 14.
- ²⁴ Там само. — С. 17.
- ²⁵ Там само. — С. 20.
- ²⁶ Там само. — С. 24–25.
- ²⁷ Там само. — С. 26.
- ²⁸ *Макбрайд Д.* Скрізь етнічну лінзу: різанина у Малині, липень 1943 / Д. Макбрайд. — Режим доступу: <http://ww2-historicalmemory.org.ua/presentation.html>
- ²⁹ *Косик В.* Україна і Німеччина у другій світовій війні / В. Косик. — Париж–Нью-Йорк–Львів. — 1993. — С. 375.
- ³⁰ *Сергійчук В.* Трагедія Волині Причини й перебіг польсько-українського конфлікту в роки Другої світової війни / В. Сергійчук. Видання друге, доповнене. — К., 2009. — С. 125.
- ³¹ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі — ЦДАВО України). — Ф. 3833, оп. 1, спр. 124, арк. 18.
- ³² *Денищук О.* Боротьба УПА проти німецьких окупантів / О. Денищук // Хронологія подій. У 2-х томах. Т. 1: Волинь. Рівне, ППДМ, 2008. — С. 85–86.
- ³³ *Бухало Г.* Поєдинок з фон дем Бахом / Г. Бухало // Волинь. Рівненський часопис, ч. 6 (139) від 11.02.1994 р. — С. 3.
- ³⁴ *В'ятрович В.* Друга польсько-українська війна 1942–1947 / В. В'ятрович. Вид. 2-е, доп. — К., 2012. — С. 176.
- ³⁵ *Сивіцький М.* Історія польсько-українських конфліктів / М. Сивіцький. Пер. з пол. Є. Петренка. — К., 2005. — С. 70–71.
- ³⁶ *Пушук І.* Волинь та Холмщина в 1943–1944 роках. Українські жертви / І. Пушук. — Львів, 2014. — 348 с.
- ³⁷ Там само. — С. 292.

- ³⁸ Там само. — С. 293.
- ³⁹ Пушук І. Волинь та Холмщина в 1943–1944 роках. Українські жертви / І. Пушук. — С. 293.
- ⁴⁰ Там само.
- ⁴¹ Там само.
- ⁴² Там само. — С. 294.
- ⁴³ Пушук І. Волинь та Холмщина в 1943–1944 роках. Українські жертви / І. Пушук. — С. 294.
- ⁴⁴ Pexa F. Nezapomeneme Pomstime! — Moskva: Vydavatelstvi cizojazyčné literatury, 1944. — S. 24.
- ⁴⁵ Пушук І. Волинь та Холмщина в 1943–1944 роках. Українські жертви / І. Пушук. — С. 294.
- ⁴⁶ ЦДАВО України. — Ф. 3833, оп. 1, спр. 124, арк. 18.
- ⁴⁷ Державний архів Рівненської області (далі — ДАРО). — Ф. Р-534, оп. 1, спр. 4, арк. 167.
- ⁴⁸ Літопис УПА. Т. 2. Волинь і Полісся. Німецька окупація. — Торонто, 1985. — С. 136, 162.
- ⁴⁹ ЦДАВО України. — Ф. 3833, оп. 1, спр. 124, арк. 18; спр. 125, арк. 4.
- ⁵⁰ Макбрайд Д. Скрізь етнічну лінзу: різанина у Малині, липень 1943 / Д. Макбрайд. — Режим доступу: <http://ww2-historicalmemory.org.ua/presentation.html>
- ⁵¹ ДАРО. — Ф. Р-534, оп. 1, спр. 4, арк. 167.
- ⁵² Літопис УПА. Т. 2. Волинь і Полісся. Німецька окупація. — С. 136.
- ⁵³ Там само. — С. 162.
- ⁵⁴ Там само. — С. 133.
- ⁵⁵ Там само. — С. 133, 176.
- ⁵⁶ Там само. — С. 161.
- ⁵⁷ Макбрайд Д. Скрізь етнічну лінзу: різанина у Малині, липень 1943 / Д. Макбрайд. — Режим доступу: <http://ww2-historicalmemory.org.ua/presentation.html>

The article deals with a source analysis of Polish and Ukrainian versions of pacification in the village and colony Malin, Dubno district. The complex of oral and documental sources which were used by Polish and Ukrainian researchers for the reconstruction of the events of 13-th of July, 1943 in Malyn is reviewed.

Keywords: *pacification, auxiliary police, Malin, Volhynia, historical sources.*

Статья представляет собой анализ источниковой базы польской и украинской версий пацификации села и колонии Малин Дубенского уезда. Рассматривается комплекс устных и документальных источников, использованных польскими и украинскими исследователями для реконструкции событий 13 июля 1943 г. в Малине.

Ключевые слова: *пацификация, вспомогательная полиция, Малин, Волинь, исторические источники.*